РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада гимнастикачилар организмига жисмоний юкламаларни тезкор таъсир этиш имкониятларини аниқлаш асосида шуғулланувчиларни ҳолатидан келиб чиқиб юкламаларни бошқариш тиббий-функционал кўрсаткичлар бўйича тахлил қилинган. Шунингдек машғулотларга мослашиш имкониятлари бўйича индивидуал таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется управление нагрузками на основе медико-функциональных показателей, исходя из состояния участников, на основе выявления возможности быстрого воздействия физических нагрузок на организм гимнасток. Также были разработаны индивидуальные предложения и рекомендации по адаптации к обучению.

SUMMARY

The article analyzes the management of loads on the basis of medical and functional indicators, based on the condition of the participants, on the basis of identifying the possibility of a quick effect of physical loads on the body of gymnasts. Also, individual proposals and recommendations for adapting to training were developed.

ТАШАББУСКОРЛИК - ТАЛАБА ШАХСИНИНГ ИЖТИМОИЙ АҲАМИЯТЛИ ФАЗИЛАТЛАРИДАН БИРИ СИФАТИДА

Н.Ўрозбоев – *мустақил изланувчи*

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: шакллантириш, компонент, ижтимоий аҳамиятли шахс сифатлари, талаба, таълим, ташаббускорлик, шахс.

Ключевые слова: формирование, компонент, социально-значимые качества личности, студент, образования, инициатива, личность.

Key words: formation, component, socially significant personality qualities, student, education, initiative, personality.

Сўнгги ўн йилликларда жамиятимиз ҳаётида юз берган муҳим ўзгаришлар, унинг қадрият-мақсадли йўналишларида ёш шахсининг ижтимоий-ахлоқий асосларини шакллантириш муаммосини кўриб чиқиш долзарблигини белгилайди. Ўз тараққиётининг ҳозирги босқичида давлат ва жамият таълим мазмунида ахлоқий компонентларни таъминловчи таълим моделларига эҳтиёж сезмоқда. Шу муносабат билан таълим муассасаларида ижтимоий аҳамиятли шахс сифатларини шакллантириш жараёни алоҳида қизиқиш уйғотади.

Бу борада таълимни ривожлантириш, "Таълим тўғрисида"ги қонунни ҳаётга татбиқ этиш борасида изчил ҳаракатлар муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, қуйидагилар талабаларнинг ижтимоий аҳамиятга молик шахсий фазилатларини шакллантиришни таъминлайдиган асосий қоидалар қаторига киради:

- талабаларни тайёрлашнинг энг самарали механизмларини яратишни ўз ичига олган шахсга йўналтирилган ёки таълимнинг индивидуаллаштирилган модели ғояси;

- ўқитиш, инсонпарварлаштириш, илмий тадқиқотлар ютуқлари ва технологияларини таълим жараёнига татбиқ этиш; аудитория ўқув машғулотларининг бир қисмини ижодкорлик, илмий тадқиқотлар, ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни тайёрлаш билан алмаштириш учун тегишли инфратузилмани яратиш; бу инновацион таълим дастурларини ишлаб чиқишни ҳам ўз ичига олиши мумкин;

- таълимни фундаменталлаштириш жараёнининг илмий-методик таъминоти; классик гуманитар фанларни ўрганиш: фалсафа, тарих, чет тили, жисмоний маданият, бу, албатта, дарслик ва ўқув қўлланмаларининг янги авлодини тайёрламасдан, педагог ходимларни қайта тайёрлашнинг тегишли даражасини таъминламасдан мумкин эмас;

- интизомийликдан таълим мазмунининг тизимли ва муаммоли моделига ўтиш.

Ижтимоий аҳамиятга эга шахс фазилатларини шакллантиришнинг назарий ва методологик асослари қуйидаги илмий ишларда таҳлил қилинган, шахсни шакллантиришда фаолиятнинг роли ҳақидаги илмий қоидалар (А.Н.Леонтиев); ижтимоий ҳодисаларни ўрганишга тизимли ёндашув назарияси (В.И.Андреев, Л.Ф.Спирин, Е.Н.Степанов, Э.Г.Юдин); шахсий ривожланиш ва касбий шаклланишнинг фалсафий, социологик, психологик ва педагогик тушунчалари (Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, Е.А.Климов, С.Л.Рубинштейн, В.А.Сластенин); ижтимоий таълим концепциясида (Л.В.Байбородова, Б.З.Вульфов, И.П.Иванов) [8:24].

Илмий адабиётлар ва бир қатор тадқиқотчиларнинг натижалари таҳлили инсоннинг ижтимоий аҳамиятли фазилатларига ижтимоий фаоллик киради, фаоллик, масъулият, мустақиллик, ташаббускорликда ўзини ўзи англашга қаратилади, деган тахминни амалга ошириш-га имкон беради.

Ташаббускорликни шакллантириш ёшларнинг катталар билан биргаликда ташкил этадиган фаолиятини уларнинг мустақиллигига айлантиришни ўз ичига олади. Ташаббускорлик инсон тараққиётининг шарти ва таълим-тарбия натижаси сифатида қаралади. Ташаббускорликни шакллантиришга қаратилган тарбиявий тадбирларнинг мазмуни талабага ижодий фаолият орқали ўз шахсини қуришда ёрдам беришдир. Бунда ўқитувчи талабаларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, қобилиятларига эътибор қаратади.

Инсоннинг ташаббускорлик қобилияти, мустақил ҳаракат, фаолият, тадбиркорлик ва шаклланган фаолиятга бўлган эҳтиёжи шахсий сифат-ташаббусни ташкил этади.

Ташаббускорлик ҳодисасини махсус ўрганиш жараёнида олимлар унинг тушунчалари, мазмуни, тузилиши, турлари ва шаклларини аниқладилар. Бироқ ташаббус ва ташаббускорлик атамаларини тушунишда ҳали кўп тортишувлар мавжуд.

Ташаббус (лотинча Initiare - бошлаш), ҳар қандай янги ғояни илгари суриш ва амалга оширишда, ҳар қандай муаммони ҳал қилиш; фаолиятнинг янги шаклларига ички туртки.

Педагогик луғатда ташаббускорлик фаол ва мустақил ҳаракатларга қобилият ҳамда мойиллиги билан характерланадиган шахс хислати сифатида талқин этилади.

К. А. Абульханова-Славская ташаббусни инсоннинг ўзини намоён қилиш шакли, бошқа шахсга нисбатан фаолликнинг кўриниши сифатида белгилайди [1:197].

Е. А. Погонина ташаббусни фаолиятнинг шакли сифатида тушунади, бу эса фаолиятнинг бошланиши ва жойлаштирилишига сабаб бўлади. Ташаббусни ўрганишга тизимли ёндашувни амалга ошириб, муаллиф унинг таркибида мотивацион-эҳтиёж, ҳиссий ва когнитив компонентларни ҳамда ташаббуснинг икки босқичини белгилайди: янги ғояни илгари суриш (амалга ошириш) ва уни амалга ошириш [6:96].

Ташаббуснинг педагогик аҳамияти Н.С.Степашов томонидан ижодий таълим тизимининг таркибий қисмлари учун ташаббуснинг тизимни шакллантириш функциясига ишора қилиб, ижодий ташаббус орқали таълимнинг мақсадлари ва мазмунига таъсир кўрсатиши мумкинлигини таъкидлайди.

Н.С.Степашов турли асосларда ўқитишда ташаббусларни таснифлайди: мавзу бўйича (яъни, ташаббус кўрсатувчиси); ташаббус томонидан амалга оширилган ўзгаришларнинг табиати ва миқёси бўйича; тренингда фаолият турлари бўйича; таълим тизимининг элементларини ва улар ўртасидаги алоқаларни ўзгартириш орқали. Ташаббусларнинг хусусиятига кўра улар мунтазам такомиллашиб борувчи ташаббусларга бўлинади; радикал (янги парадигмалар, дастурлар); инқилобий (янги амалга ошириш воситаларини талаб қилувчи фаолиятнинг янги турлари, турлари, шакллари ва усуллари). Турларига кўра услубий ташаббуслар ажратилади (янги услубларни қидириш, ўқитишни ташкил этиш шакллари); технологик (янги технологияларни яратиш); жамоатчилик (ўқув амалиёти янги мақсадлар, мазмун, ташкилий тузилма, бошқарув тизими билан боғлиқ) [7:79].

П.М.Ершов, А.П.Ершова и В.М.Букатовлар ташаббусни икки турга ажратади: тажовузкор ва мудофаа. Тажовузкор инсоннинг мақсадини унинг ижобий дастури сифатида очиб беради, бу унинг ҳаракатлари (мотивлар, башорат қилинган натижалар, воситалар) маъносини тушунтиришни назарда тутади. Мудофаа майллар, қизиқишлар (кишининг мансабда, моддий ашёда, ўз соғлиғини сақлашда, топширилган вазифани, вазифаларни бажаришда қизиқишнинг йўқлиги) этишмаслиги кўрсаткичи бўлиб ҳисобланади. Мудофаа кутиш ва кўриш муносабати, алоқа ҳамкорига ташаббусни онгли равишда ўтказиш ва суҳбатдошни тинглаш қобилияти билан боғлиқ бўлиши мумкин [3: 19].

М.С.Говоровнинг тадқиқотларида, бизнинг фикримизча, ташаббус турларининг янада кенг таснифи ташаббуснинг ориентацияси, ижтимоий аҳамияти (ижобий, салбий) билан берилади; намоён бўлиш тури (individual, жамоавий) билан; мустақиллик даражаси (бутунлай мустақил ва ташаббускорлик, фақат ўртоқларнинг қўллаб-қувватланганида ўзини намоён қила оладиган); ташаббуснинг ижтимоий аҳамияти (репродуктив, ташаббус, ташаббускорлик, тайёргарлик даражаси); мотивация (ижтимоий аҳамиятга эга мотивлар таъсири остида ривожланадиган эгоистик ва ташаббускорлик); ички мазмуннинг бойлиги: бой мазмун билан ташқи (аслида бўш) ва ташаббускорлик; ташаббускор ҳаракатларнинг фикрийлиги (тўғри ташаббускорлик ҳаракати; хато, шошқалоқлик, янгилик ва оргиналлик билан ажралиб туради) [5:21].

Ташаббус бўйича индивидуал қарашларнинг локаллигини енгиш, ташаббусни бир неча текисликларда кўриб чиқиш имконини берувчи тизимли ёндашув билан таъминланади. Биринчидан, шахснинг эҳтиёж салоҳияти-мотивацион, иродавий, когнитив, хулқ-атвор соҳалари билан таъминланган мураккаб антропологик ҳодиса сифатида. Иккинчидан, шахснинг ижтимоий фаоллиги шакли ва ижтимоий аҳамиятли сифатларни шакллантиришга имкон берувчи фаолият сифатида.

К.А.Абульханова-Славская ташаббуслар пайдо бўилиши учун субъектив шарт-шароитлар муҳимлигини таъкидлайди ва уларнинг йўқлиги сабабларини таъкидлайди: ички мотивация йўқлиги туфайли ташаббусларни амалга ошириш ва тақдим этиш қобилияти; ривожланишнинг дастлабки босқичларида ташаббусларни бостириш; ривожланган ижтимоий-педагогик қобилиятлар ва ташкилий қобилиятларнинг етишмаслиги, бу эса атрофдагиларнинг ташаббусларини амалга оширишга имкон бермайди [1:78].

Е.А.Погонина асарларида қўллаб-қувватлаш ташаббуснинг намоён бўлишининг муҳим омиллари қаторига киради. Муаллиф шахснинг барқарор сифати сифатида ташаббус ва ташаббускорлик хулқининг алоҳида актларини ташаббускорликка айлантириш йўллари ва шарт-шароитларини аниқлашга ҳаракат қилади. Тадқиқотчи ташаббуснинг пайдо бўлишига ижтимоий ва психологик омиллар: ижтимоий эҳтиёж, маъқуллаш, рағбатлантириш, жамоани қўллаб-қувватлаш, ғояларни ижобий баҳолаш, режаларни амалга оширишда жамоанинг ёрдами, шахсни ташаббус кўрсатишга, ўзига бўлган ишончни мустаҳкамлашга ундайди [6: 98].

Ташаббуснинг тузилиши Т.С.Борисова томонидан ўзаро боғлиқ таркибий қисмлардан иборат: когнитив, интеллектуал, мотивацион, иродавий, ҳиссий, хулқ-атвор, фаолият, рефлексив-баҳолаш [2:132].

Когнитив компонент унинг атрофидаги дунё ҳақида, ҳаёт шаклларининг хилма-хиллиги, инсон мавжудлиги, қарашлари, муносабатлари, ҳукмлари, эътиқодлари, ўзи ҳақидаги билимлари, унинг қобилиятлари ва шахсиятининг кучли томонлари ҳақида, бошқа одамларнинг ҳуқуқларини бузмасдан вазифаларни ҳал қилиш учун ижодий ёндашув.

Мотивацион компонент инсоннинг қадрият йўналишларини, ахлоқий компонентга асосланган ташаббускорлик ҳаракатларига мотивацияни шакллантиришга қаратилган.

Фаолият компоненти, бир томондан, шахсий фазилатларнинг намоён бўлишини талаб қиладиган, бошқа томондан, бу сифатларнинг ривожланиш даражасини шубҳа остига оладиган, таҳлил қилиш ва ўз-ўзини таҳлил қилиш рефлексив жараёнларини фаоллаштириш, таққослаш, таққослаш асосида ўз-ўзини тасвирлашнинг "энг яхши Мен" параметрлари билан боғлиқлигини ўз ичига олади [4:93].

Интелектуал компонент интелектуал сифатларнинг муайян тизими билан тавсифланади: компетентлик, фаоллик, ташаббускорлик, ижодкорлик, ўз-ўзини тартибга солиш, тафаккурнинг ягоналиги каби. Интелектуал компетенция - самарали қарорлар қабул қилиш қобилиятини таъминловчи, шу жумладан экстремал шароитларда билимни ташкил этишнинг махсус тури. Интеллектуал фаоллик - инсоннинг ажралмас хусусияти бўлиб, у маълум бир вазиятдан чиқиб кетиш, ташқи талаблардан ташқарида ҳаракат қилиш имкониятини беради. Интеллектуал ташаббус интеллектуал фаолликнинг ўлчови бўлиб хизмат қилиши мумкин. Интеллектуал ижодкорлик-бу асл ғояларни илгари суриш ва ностандарт фаолият усулларидан фойдаланиш қобилиятига асосланган субъектив янги нарсаларни яратиш жараёнидир.

Иродавий компоненти. Психологик адабиётларда ташаббускорлик энг аввало инсоннинг иродаси сифатида қаралади. Ташаббусда мотивларнинг интенсивлиги, интилишларнинг фаоллиги муҳим рол ўйнайди. Шахс генезисида ташаббускорлик махсус машқлар жараёнида ишлаб чиқилган янги вазифаларни белгилаш ва уларни амалга ошириш қобилияти сифатида шаклланади.

Хулқ-атвор компоненти шахснинг турли хил хатти-ҳаракатлари, тезлиги, мослашувчанлиги, зарур бўлганда бир ҳаракат режимидан бошқасига ўтишнинг ўз вақтида бўлиши каби параметрлар билан тавсифланади; вазиятни ва унинг динамикасини аниқ кўриб чиқиш; прогноз асосида ҳаракат қилиш қобилияти, ўрнатиш асосида ҳаракат қилганда – мослашувчанлик, аниқлик, ўзини ўзи объектизация қилиш қобилияти; қийинчиликларсиз тўлиқ ҳаракат қилиш қобилияти; узоқ мақсадни кўзлаш қобилияти.

Ташаббускорлик ва масъулият билан боғлиқ фаолият инсоннинг субектив ва шахсий асосини ташкил этади, бу эса ҳаёт стратегиясини қуришда етакчи параметр ҳисобланади, чунки бу фазилатлар инсон фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олади. Ташаббускорлик ва масъулиятнинг уйғун ва унумли уйғунлиги шахсга ўз муҳитини ва юқори даражадаги фаоллигини тўла сақлаб қолиш имконини беради.

Шундай қилиб, психологик-педагогик адабиётларни

назарий таҳлил қилиш асосида ташаббускорликни шахснинг ҳаётнинг турли соҳаларидаги ҳаваскорлик иштироки сифатида тушунамиз. У инсоннинг талаб қилинадиган нарсалардан ташқарига чиқиши, ижтимоий қадриятларга эга бўлган ҳар қандай вазифаларни ҳал этишни мустақил равишда ўз зиммасига олиши, мақсадга мувофиқ ҳолатда эришиш зарурлигини англай олиши билан характерланади.

Адабиётлар

1. Абульханова К.А., Березина Т.Н. Время личности и время жизни. - СПб.: Алетейя, 2001. –С. 304.
2. Борисова Т.С. Активность и инициативность как основа формирования социальной ответственности учащейся [Текст]/Т.С.Борисова//Вестник ТГПУ. 2011. Выпуск 1(103). –С. 131-136.
3. Головина И.Ю. Формирование инициативности студентов младших курсов в учебно-познавательной деятельности [Текст]: дис….канд.пед.наук. –Москва: 2005, -С.177.
4. Дубинина М.П. Модель формирования инициативности будущего педагога с позиции «Я-концепции» [Текст]/М.П.Дубинина// Психология обучения. 2007. -№10. –С. 92-99.
5. Колмагорцева Н.Н. Технология организации социально-значимой деятельности в образовательном пространстве [Текст]/Н.Н.Колмагорцева: учебно-методическое пособие. –Щадринск: «Щадринский Дом Печати», 2008. –С.70.
6. Погонина Е.А. Исследование ценностных ориентаций современной молодежи // Образорвание. Качества. Инновации. №1. 2009, -С. 95-98.
7. Степашов Н.С., Дрёмова Н.Б., Конищева Е.В. Инициатива в инновационном образовании: методологический аспект // Педагогическая наука. №2(11). 2018. –С. 78-84.
8. Тетерский С.В. Воспитание социальной инициативности детей и молодежи [Текст]: дис….д-ра пед.наук. –Тамбов: 2004. –С.337.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ташаббускорлик инсон тараққиётининг шарти ва таълим-тарбия натижаси сифатида қаралади. Илмий адабиётлар ва бир қатор тадқиқотчиларнинг натижалари таҳлили асосида муаллиф, инсоннинг ижтимоий аҳамиятли фазилатларига ташаббускорлик киради деган маълумотни беради.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается инициативность как предпосылка развития человека и как результат воспитания. Из анализа научной литературы и результатов ряда исследователей автор делает предположение, что к социально-значимым качествам личности относятся инициативность.

SUMMARY

The article considers initiative as a prerequisite for human development and as a result of education. From the analysis of scientific literature and the results of a number of researchers, the author makes the assumption that initiative is one of the socially significant qualities of a person

БИЛИМЛЕНДИРИЎДИҢ ҮЗЛИКСИЗЛИГИН ТӘМИЙИНЛЕЎ – ТӘЛИМ - ТӘРБИЯНЫҢ БЕККЕМ ТАЯНЫШЫ

М.Шразов – *талабалар турар жайы тәрбияшы*

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: профилактика, колледж, лицей, вояга етмаганлар, таълим-тарбия.
Ключевые слова: профилактика, колледж, лицей, подростки, образование.
Key words: prevention, college, lyceum, guardianship, teenager, education.

Мектеп билимлендириўин раўажландырыў ҳәм усы арқалы бул тараўды жаңа басқышқа алып шығыў мәмлекетлик сиясаттың негизги мақсети саналады. Сонлықтан, бул бағдарда улыўма орта билим бериў мектеплериндеги оқыў-тәрбия жумысларын шөлкемлескенлик пенен алып барылыўды тәмийинлеўге айрықша итибар берилген. Оқыў-тәрбия жумыслары бойынша пикир жүргизгенде он бир (11) жыллық билим бериў системасын айтып өтиў орынлы. Ҳәммеге мәлим, 2017-жылдан баслап мәмлекетимизде 9+3=12 жыллық билимлендириў системасынан толық 11 жыллық оқыўға өтти. Бунда айрықша көзге тасланатуғын нәрсе, оқыў-тәрбия жумысларының нәтийжелилигин тәмийинлеўге кеңнен жол ашылды. Сондай-ақ, мектеплерде көбирек билим бериўдиң сапасын арттырыў менен бирге оқыўшылардың тәрбиясына да айрықша дыққат қаратылды. Нәтийжеде мектеп ҳәм колледж оқыўшылары тәрепинен жүз берген улыўма жынаятлар саны 2,5 есеге кемейди. Соның менен бирге, он бир жыллық оқыўға өтиў көпшилик ата-аналар тәрепинен мақуллаўшылық пикирлердиң билдирилгенлигин де атап өтиў орынлы. Еслетип өтемиз, Өзбекстанда 11 жыллық билим бериў системасы 1997-жылда бийкар етилген еди. 9+3 схемасы бойынша 12 жыллық улыўма мәжбүрий бийпул билимлендириў системасы 1997-жылы 29-августта «Билимлендириў ҳаққында»ғы Нызам ҳәм Кадрлар таярлаўдың миллий бағдарламалары тийкарында енгизилген. Бүгинги күнде Өзбекстан халық билимлендириў тараўында 9942 улыўма билим бериў мектеплеринде 6,2 млн.ға жақын оқыўшы билим алып атырған болып, оларға 481 мың мұғаллим тәлим-тәрбия берип келмекте. Улыўма билим бериў мектеплеринде оқыўшылар тәрепинен жүз бериўи мүмкин болған түрли ғайрытәбийий ҳәрекетлердиң алдын алыў бойынша бир қатар жумыслар әмелге асырылмақта. Соның менен қатар, ҚР Прокуратурасы, ҚР ИИМ ҳәм ҚР ХБМ менен биргеликте «Давомат», «Оқыўшы» илажлары колледжге келмей сабақты жийи-жийи қалдыратуғын оқыўшыларды оқыўға қайтарыў мақсетинде енгизилген.

Айтып өтиў орынлы, бүгинги күнде халық билимлендириўи тараўында тәрбиясы аўыр, ҳуқық бузарлық ислеўге бейим болған оқыўшылар менен системалы жумыслар жолға қойылған. Атап өтилгениндей, ғайры тәбийий ҳәрекетлерди ислеўге мейил болған оқыўшыларды мектептиң ишки бақлаўына алыў системасының болыўы бундай категориядағы оқыўшылар тәрепинен соңын ала жынаятлар жүз берилиўиниң алдын алыўда пайдалы болмақта. Соңғы жыллар даўамында улыўма билим бериў мектеплеринде оқыўшылар арасында жүз берген жынаятшылықтың келип шығыўын анализ етилгенде 2016-жылда ҳәр 10мың оқыўшыдан 0,9 оқыўшы жынаят ислеген, 2017-жылда бул көрсеткиш 0,8 оқыўшы, 2018-жылға келип 0,8 оқыўшыны қураған болса, 2019-жылдың 12 айы даўамында 0,7 оқыўшыны қураған [1].

Кәсип-өнер билимлендириўи системасындағы жағдайды анализ етип қарағанда бул көрсеткиш 2016-жылда-10 оқыўшы, 2017-жылда -10 оқыўшы, 2018-жылда -9 оқыўшы, 2019-жылда -8 оқыўшыны қурайды. Бул көрсеткиш Өзбекстан Республикасы бойынша алып қарағанда, ал, Қарақалпақстан Республикасы мысалында алып қарайтуғын болсақ, 2017-жылы жас өспиримлер қатнасында республика аймағында 55 жынаят жүз берген болса, 2018-жылы 36, 2019-жылы 17, 2020-жылы 29 жынаят жүз берип 2017-жылы 167